پەیوەندییێن مۆرفۆفۆنیمی د زمانێ کوردیدا

عەبدولوەهاب خالد موسا
پشکا زمانێ کوردی، فەکۆلتیا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکویا زاخۆ، هەرێما کوردستانێ– عێراق.
((رەزامەندیا بەلاڤکرنێ : 22 خزیران 2014))

پۆختە

د ئەڤێ ڤەکولینێدا هەمی هەولێ هاتینە دان، کو رۆناهیەکا پتر بکەڤیتە سەر دیاردا مۆرفۆفۆنیمێ د زمانێ کوردیدایە و ل دویڤ رێبازا وەسفی شیکاری نموونە ژ ئاخفتنا رۆژانە یا خەلکی و گوتار و ڤەکولینێن تایبەت ب زمانێ کوردیڤە هاتینە وەرگرتن.

گرنگیا ئەڤێ ڤەکولینێ د ئەوێ چەندێدایە، کو ب رێکا فۆنیم و مۆرفیمان پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ دروست دبیت و ژ لایەکێ دیڤە هەر فۆنیمن دبنە مۆرفیم، ئەڤجا هەر جورەکێ مۆرفیمان بیت. ئەڤ ڤەکولینە دوو تەوەران بخۆڤە دگریت:

١- تەوەرێ ئێکێ:- هاتیە تەرخانکرن بۆ شرۆڤەکرنا تێگەه و دانەنیاسینا مۆرفۆفۆنیمێ.

٢-تەوەرێ دووێ:- هاتیە تەرخانکرن بۆ رۆناهی ئێخستنە سەر ئەوێ پەیوەندیا د ناڤبەرا فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژییێدا و بەرجەستەبوونا ئەڤێ پەیوەندیێ وەکی دیاردەکا زمانڤانی د ناڤبەرا چەند یەکەین ئەڤان هەردوو ئاستاندا:

أ- پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب فۆنیمێڤە.

ب- پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب مۆرفیمێڤە.

ت- پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب ئەلۆمۆرفێڤە.

پ- پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب هێزێڤە.

ل دوماهیێ ڤەکولینێ گرنگترین ئەنجام و سەرچاوێن مفا ژێ هاتیە وەرگرتن ل گەل کورتیەکێ ب هەردوو زمانێن عەرەبی و ئنگلیزی هاتینە دیارکرن.

تەوەرێ ئێکێ

تێگەه و دانەنیاسینا مۆرفۆفۆنیمێ:

مۆرفۆفۆنیم بیاڤەکێ هەڤپشك و چالاكە دناڤبەرا هەردوو ئاستێن مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییێدا و رۆلێ خۆ د بەرجەستەکرنا چەند پەیوەندین ب خورتیدا د ناڤبەرا هەردوو ئاستاندا دبینیت، کەواتە مۆرفۆفۆنیم بابەتەکێ دوو لایەنە و بەهایێ خۆیێ زمانڤانی د هەردوو ئاستێن مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییێدا هەیە.

ژ تێگەهێ مۆرفۆفۆنیمێ یا دیارە کو تێکەلیەکا ئاشکەرا ل گەل تێگەهێن مۆرف (مۆرفۆگراف)[1] وئەلۆمۆرفێدا یا هەی. بۆ نموونە:

ت: مۆرفە و ئەلۆمۆرفە و (ئەلۆگراف)[2] (تـ، ـت)یە و مۆرفۆفۆنیمە.

ژ لایەکێ دیڤە یەکەین ئاستێ مۆرفۆفۆنیمی تێکەلیەکێ دناڤبەرا هەر سێ بیاڤێن (فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، (گرافیک) [3] پەیدا دکەن.

دەما باس ل ئاستێ مۆرفۆفۆنیمێ وەکی ئاستەکێ تێکەل دهێتەکرن، کو سنوربەزاندنا هەردوو ئاستێن فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی ب خۆڤە دگریت، پێدڤیە بزڤرینەڤە سەر هزرێن زانایێ ئەمریکی (بلۆمفیلد)ی، دەما باسێ مۆرفۆفۆنیمێ کری و دووبارە پێناسەیەك بۆ ئاستێ فۆنیمێ ب رێکا ئاستێ مۆرفۆلۆژی کری و تێدا خویا کری هەردەمەکێ گونجانەك پەیدا بوو کو ئێك ئەلۆمۆرف وەکی ئەلۆمۆرفەکا بنەڕەتی جهێ خۆ بگریت و ین دیتر ب رێکا چەند یاساین فۆنۆلۆژیێن جودا شێوەیێ خۆ نیشان بدەن[Bloomfield,1933:213]. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا ئەگەر مۆرفیما کۆمێ شێوێ وێ یێ فۆنیمی /ان/ وەکی بنەرەت بهێتە وەرگرتن و ل دویڤ چەند یاسایان ب چەند پێنگاڤان هژمارەکا ئەلۆمۆرفێن جیاواز ب دەستڤە دهێن وەکی ئەلۆمۆرفێن /ات، جات، هات/. نموونەکا دی بۆ ئەڤێ حالەتی وەکی مۆرفیما [کوژ] کو شێوێ وێ ی فۆنیمی /کوش/ە، کەواتە /کوش/ ئەلۆمۆرفە بۆ مۆرفیما /کوژ/ کو ژ ئەنجامێ چەند یاسایێن فۆنۆلۆژیێن ب خورتی د زمانێ کوردیدا دەنگێ کپێ [ت] دەنگێ بەری خۆیێ گڕ [ژ] د گهۆڕیت بۆ دەنگێ کپێ [ش].

کوژ ⟵ کوش، (کوشت، دکوژم).

ل ڤێرێ حالەتێ دەنگی بوویە ئەگەر کو دوو ڕەگێن جودا پەیدابن، ئێك بۆ دەمێ بوری و یێ دی بۆ دەمێ نهو، واتە حالەتێ فۆنەتیکی ئەڤ چەندە دروست کرییە.

(نیکولای تروبتسکوی) دامەزرێنەرێ بازنا (پراگ)، باسێ دیاردا مۆرفۆفۆنیمێ کریە و بۆچوونا وی دەربارەی (مۆرفۆفۆنیم)ێ د چارچووڤێ فۆنۆلۆژیدا بوویە، چونکی ل دەڤ وی فۆنیم بچویکترین یەکەیا فۆنۆلۆجیە و جۆتووکێن بەرامبەری ئەوان ب تنێ د سیستەمێ زمانیدا هەنە و ئەو جۆتووکێن دەنگی دبنە بناغێ (سیمایێن جوداکەر د ناڤبەرا دوو دەنگێن خودان هەمان جهێن دروستبوونی)[Trubetzkoy,1969: 67].

بەرێخودانا تروبتسکۆی بۆ ئەڤێ دیاردێ ژلای فۆنیمێڤە ب رێکا (دایکە فۆنیم)ە، مەبەست ژ (دایکە فۆنیم)ێ، ((ئەو دەنگەی کە ون دەبێت و دەتوێتەوە یا خود بەرکەنار دەبێت وەکی دایکە فۆنیم دەردەکەوێت... دیاردەی دایکە فۆنیم لە دەنگە گڕ و کپەکاندا بەدی دەکرێت لە کوتایی وشەدا بە شێوەیەك کە تەنها دەنگە کپەکان دەمێننەوە و گڕەکان ون دەبن))[بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨: ٧٥]، کو ئەڤ دیاردەیە بابەتێ مۆرفۆفۆنیمێ دروست دکەت.

گوهۆڕینا دەنگێ (كپ)[٤] بۆ دەنگێ (گڕ)[٥] و بەروڤاژی ب كاریگەریا دەنگێن دەوروبەرە و گوهۆڕینەكا فۆنۆلۆژیە د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا، واتە د چارچووڤێ پەیڤاندا ئەڤ كاریگەریە دیار دبیت كو ئەڤە ژی پەیوەندیەكە دناڤبەرا (مۆرفیم و فۆنیمێ)دا، وەكی:

دە + گەست ⟵ دەگەزم

مەزن + تر ⟵ مەستر

پاقژ + تر ⟵ پاقشتر

بەش + دار ⟵ بەژدار

پشت + دەر ⟵ پشتدەر ⟵ پژدەر

د ئەڤان نموونادا (پاقژ) پەیڤەكە، دەمێ [تر]، كو مۆرفیمەكا ڕێزمانیە دچیتە سەر، دەنگێ [ژ]، ب كاریگەریا دەنگێ [ت] دهێتە گوهۆڕین بۆ دەنگێ [ش]، واتە دەمێ مۆرفیمەك وەك یەكەیەكا ئاستێ مۆرفۆلۆژی دچیتە سەر پەیڤەكێ وەك یەكەیەكا هەمان ئاست ئەڤ گوهۆڕینە دروست دبیت، كو گوهۆڕینەكا فۆنۆلۆژیە ب سەر دەنگاندا دهێت، ب ئەڤێ چەندێ پەیوەندی دناڤبەرا هەردوو ئاستاندا دروست دبیت.

هەژیە بێژین د زمانێ كوردیدا هەر دەنگەكێ گڕ، دەنگەكێ كپ ل بەرامبەر هەیە، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

دەنگێن كپ (/ پ، ت، چ، ح، خ، س، ش، ف، ق، ك، ه /)

دەنگێن گڕ (/ ب، د، ج، ر، ڕ، ز، ژ، ع، غ، ڤ، گ، ل، ڵ، م، ن، و– W، ی– y، ا، ـە، ێ، ۆ، وو/)

جۆرەكێ دیێ پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ كو دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا ئەلۆمۆرفان، ئەوژی ل دەمێ پێكڤەهاتنا دوو ڤاولان یان دێ ڤاولەك ژناڤ چیت یان دێ (نیمچە ڤاولێ)[٦] ێن [و– W] و [ی– y] د كەڤنە دناڤبەرا ئەواندا ژبۆ هندێ دیاردا (هێشوە ڤاولێ)[٧] دروست نەبیت[تالب حسین علی، ١٩٨٩: ٦٨]، كو ئەڤە ب یاسایەكا فۆنۆلۆژی دهێتە ناڤكرن، بەلێ د سنورێ پەیڤاندا و ب ڕێكا مۆرفیمان (گیرەكان) دروست دبیت، وەكی:

ماموستا + ەكە ⟵ ماموستایەكە

چرا + ەكە ⟵ چرایەكە

ئەو جۆرێ پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیما مەبەست پێ هەی، دێ ل دویڤ پێناسێن ل خوارێ بیت، كو هەمی پێناسە د ناڤەڕۆكا خۆدا ئێك مەبەستێ دگەهینن، ئەوژی ئەوە دەمێ فۆنیمەك وەكی مۆرفیم كار بكەت، ژ وانان:–

أ – مۆرفۆفۆنیم: ئەو فۆنیمە ئەوا نواندنا مۆرفیمەكێ دكەت، كو هندەك جاران ئەو مۆرفۆفۆنیم ئەلۆمۆرفان دروست دكەت[محمد علی الخولی، ١٩٨٢: ١٧٦].

ب – مۆرفۆفۆنیم: مەبەست ژ شروڤەكرنا مۆرفۆفۆنیمێ ئەوە ل دەمێ فۆنیما نواندنا مۆرفیمەكێ دكەت، ببیتە یەكەیا وێ یا سەرەكی[رمزی منیر بعلبكی، ١٩٩٠: ٣١٨].

ج – مۆرفۆفۆنیم: بریتیە ژ ئەوێ فۆنیما د ئاستێ ڕێزمانێدا دەردكەڤیت[Crystal,1997: 250].

د – مۆرفۆفۆنیم: ((ئەو مۆرفیمەی لە شێوەی فۆنیمێكدا خوی نیشان دەدات))[تالب حوسێن عەلی، ٢٠٠٥: ١٢٣].

ه – مۆرفۆفۆنیم د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا مۆرفیمە و د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا فۆنیمە[عەبدولوەهاب خالد موسا و زێرین خوشید، ٢٠١٠: ٦٢]، وەكی:

ئەز سەركەفتم ⟵ [م]، مۆرفیما ڕێككەفتنێیە بۆ كەسێ ئێكێ یێ تاك، كو مۆرفیمەكە نواندنا فۆنیمەكێ دكەت.

كچا جوان ⟵ [ا]، مۆرفیما نفشێ میە د دوخێ خستنەسەردا و نواندنا فۆنیمەكێ دكەت.

مێرگەسور ⟵ [ە]، مۆرفۆفۆنیمە نواندنا فۆنیمەكێ كریە و وەكی ناڤبەند پەیڤەكا لێكدای دروست كرییە.

جوانی ⟵ [ی]، مۆرفۆفۆنیمە وەكی پاشگر ل سەر هەڤالناڤی هاتیە زێدەكرن و ناڤەكێ واتایی دروست كریە.

هندەك جاران مۆرفۆفۆنیم ژ ئەگەرێ ئەوێ ژینگەها تێدا دەردكەڤیت دروست دبیت ((بەپێی ژینگەی دەوروبەری لە شێوەی فۆنیمدا دەردەكەوێت و هەمان ئەركی مۆرفیمەكە دەبینێ، بۆ نموونە [ەكە]ی ناسیاری لە شێوەی ئەلۆمۆرفی (ك) دەردەكەوێت لە وشەی ماموستا + ك+ ان))[تالب حسێن عەلی، ٢٠٠٥: ١٢٣].

ژ ئەڤان نموونێن ل سەری دیار دبیت، كو ئەو مۆرفیمێن ب فۆنیمەكێ دهێنە نواندن دبیت مۆرفیمێن دارێژتنێ یان ڕێزمانی بن و ب مۆرفۆفۆنیم دهێنە ناسین.

ئەڤ پێناسێن بۆ مۆرفۆفۆنیمێ هاتینە دیاركرن د ناڤەرۆكا خۆدا ئەوێ چەندێ دگەهینن، كو مۆرفیمەك د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا دەمێ ب شێوێ ئێك فۆنیم دەردكەڤیت، دێ بیتە مۆرفۆفۆنیم و ل سەر بنەمایێ ئەڤێ پێناسێ ئەڤ ڤەكولینە دهێتە ئەنجامدان.

مۆرفۆفۆنیم ئەركێ پێكڤە گرێدانا دوو ئاستان دگێریت و د هەر حالەتەكی ژێدا یاسایەك هەیە (یاساین فۆنۆلۆژی) نیشا مە ددەن، كا كیژ فۆنیم ڕاڤەكرنا مۆرفۆفۆنیمەكا دیاركری دكەت؟

د زۆربەیا ژێدەرێن زمانی یێن تایبەت ب فۆنۆلۆژیێڤە باسێ دەستەیەكا یاساین فۆنۆلۆژیێن زمانی هاتیە كرن كو ئەڤ یاسایە د ناڤەرۆكێدا وەكی ئێكن و ب تنێ جوداهی د ناڤكرنا ئەواندا هەیە. ئەم دێ هەولدەین ئەوان یاسایان دەستنیشان كەین ئەوێن پتر كاریگەریا یاساێن مۆرفۆلۆژی ب سەردا دهێت و بەروڤاژی و پتر د پەیوەندییا ئاستێ مۆرفۆلۆژییا زمانیدا كار دكەن.

تەوەرێ دووێ

پەیوەندی د ناڤبەرا فۆنۆلۆژییێ و مۆرفۆلۆژیدا:

بۆ دیارکرنا وێ پەیوەندیا د ناڤبەرا هەردوو ئاستێن فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژیدا، پێدڤیە ئەو یەکەین پەیوەندیدار ب ئەڤان هەردوو ئاستانڤە بهێنە دەستنیشانکرنێ، وەکی (فۆن و فۆنیم و ئەلۆفۆن) ێ د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا و (مۆرف و مۆرفیم و ئەلۆمۆرف) ێ د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا.

گرنگیا پەیوەندیا دناڤبەرا فۆن و فۆنیمێ بۆ دروستکرنا ئەلۆفۆنان ژ بۆ ڤەدیتنا جۆرەکێ دییە ژ پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمی، چونکی د پەیوەندییا د ناڤبەرا فۆن و فۆنیمێدا ئەلۆفۆن دروست دبن کو ئەڤە ژی یەکەین ئاستێ فۆنۆلۆژینە، لەورا پێدڤیە ئاماژێ ب یەکەین ئاستێ فۆنۆلۆژی و وێ پەیوەندیا دناڤبەرا ئەواندا بهێتە دانێ، کو هەر دەنگەکێ زمانڤانییێ بەهادار د مەیدانا فۆنەتیکێدا دبێژنێ (فۆن) و هەر ئەو فوَنە د زمانەکێ دیارکریدا دبیتە (فۆنیم) و شێوەین درکاندنێ یێن جیاواز د ناڤ سیمایێن خۆیێن بنەرەتیدا هەلدگریت، کو دبێژنێ (ئەلۆفۆن).

پەیوەندیا دناڤبەرا فۆن و فۆنیم و ئەلۆفۆنێدا د ئەوێ چەندێدا دیار دبیت، کو هەتا (فۆن) دروست نەبیت و نەهێتە درکاندن فۆنیم دروست نابیت، ب واتایەکا دی (فۆن) چەمکەکێ فۆنەتیکییێ گشتییێ تایبەتە ب هەمی زمانێن سروشتییێن کومەلگەهێن مرۆڤایەتیڤە، بەرامبەر ئەڤێ هەر ئەو فۆنە دبیتە (فۆنیم) و رۆلی خۆ د پەیرەو و پێکهاتنا یاسایێن فۆنۆلۆژییێن زمانەکێ دیارکریدا دبینیت، زۆر جاران د زمانەکێ دیارکریدا ژ ئەگەرێ هەبوون یان پەیدابوونا چەند ژینگەهێن جودا فۆنیمەك ب چەند شێوەیان دهێتە نواندن و هندەك جاران ئەو نواندنێن جیاواز سیمایێ فۆنەکا دی بخۆڤە دگرن، بەلێ چ ژ بەهاییێ زمانڤانییێ فۆنیما خۆیا بنەرەتی و نموونەیی د مێشکێ تاکە کەسێن زمانەکێ دیارکریدا ناگوهۆرن، کەواتە ((دەربڕینی یەك فۆنیم بە چەند جۆرێك دەلێن شێوەی فۆنیم، لە بەر ئەوەی شێوەی فۆنیم لە ئاخاوتندا ناتوانێ دەوری گۆڕین و جیاکردنەوەی مانای وشە ببینێ چونکی درێژی و کورتی وتنی دەنگەکان نابن بە هۆی جیاوازی فۆنیم))[ئەورەحمان حاجی مارف، ١٩٧٦: ١٦-١٧]، وەکی فۆنیما /ا/ د پەیڤا (بار)دا ئەگەر کورت بیت یان درێژ، واتا پەیڤێ ناگوهۆڕیت، بەلێ گوهۆڕینا ئەڤێ فۆنیمێ ب فۆنیمەکا دی، وەك /ی/، پەیڤەکا نوی وەکی (بیر) پەیدا دبیت، و واتا وێ دگەل (بار) جودایە، واتە فۆنیم واتای د گوهۆڕیت، بەلێ ئەلۆفۆن واتای نا گوهۆڕیت بەلکی ب تنێ سیمای گڕی و کپی و کورتی و درێژی ددەتێ، وەکی:

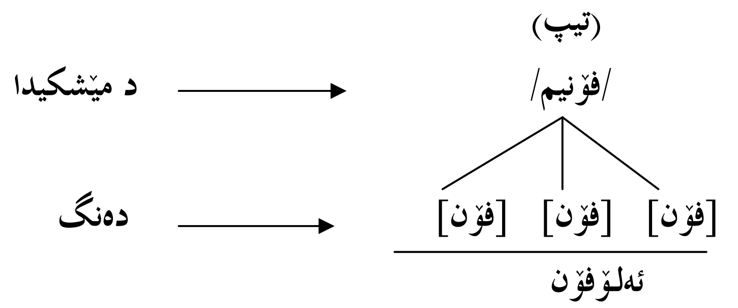

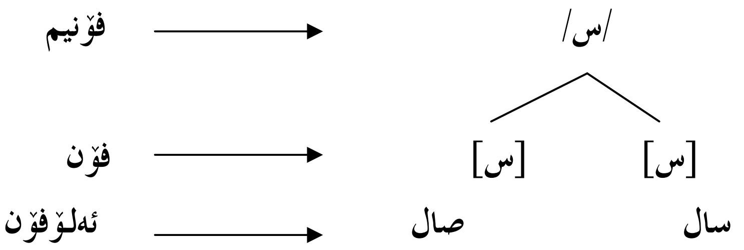

واتە فۆنیما /س/ د زمانێ کوردیدا دوو فۆن هەنە، ئەو ژی [س] و [ص]ن وەك د پەیڤێن (سال، صال)دا دەردکەڤیت، د هەردوو پەیڤاندا دەنگێن [س، ص] ب فۆنیما /س/ دهێنە نواندن، بەلێ د درکاندنێدا وەکی دوو فۆنێن جودا دیار دبن کو بریتینە ژ [س] د پەیڤا (سال)دا و [ص] د پەیڤا (صال)دا کو ئەو هەردوو فۆن دبنە ئەلۆفۆنێن فۆنیما /س/، کەواتە ئەلۆفۆن ئەو کۆمەلا دەنگایە، کو د چارچووڤێ فۆنیمەکێ دهێنە هەمبێزکرن و نواندنا وێ فۆنیمێ دکەن و ب شێوەین (ئەلۆفۆنێن) جیاواز [David AberCrombie.1967:86].

هەر ئەڤ شرۆڤەکرنا ل سەری د شیاندایە بۆ هەرسێ چەمکێن مۆرفۆلۆژی (مۆرف و مۆرفیم و ئەلۆمۆرف) ێ بهێتەکرن، بەلێ د ئاستەکێ جودایێ شرۆڤەکرنا زمانیدا، کو (ئاستێ مۆرفۆلۆژی) یە ژ بەر ئەڤێ چەندێ چەوا فۆن ب شێوێ فۆنیم دهێتە پولینکرن. مۆرف ژی ب شێوێ مۆرفیم دهێتە پولینکرن و پەیوەندییا د ناڤبەرا واندا ئەوە ((ناسین و شیکرنا وشان بۆ مۆرفیمێ ب جوداکرنا مۆرفان دەست پێ دکەت، یان کو مۆرف فۆرمەکێ فیزیکیە مۆرفیمێ نیشان ددەت))[سلێمان ئیسماعیل ڕەجەب، ٢٠٠٦: ٢١]، واتە پەیوەندییا مۆرفیمێ ب مۆرف و ئەلۆمۆرفێڤە د ئەوێ چەندێ دایە کو هەمی مۆرفیمان مۆرف هەنە، بەلێ هەمی مۆرفیمان ئەلۆمۆرف نینن.

مۆرف پێکهاتیە ژ فۆرمێ فیزیکی مۆرفیمێ کو ژ فۆنیمەکێ یان پتر پێکدهێت[Katamba, 2006:24]، واتە ئەم نەشێین بێژین مۆرفیم ژ فۆنیمێ دروست دبیت، چونکی واتا مۆرفیمێ ژ پێکهاتا فۆنیمێ دروست نابیت، ب تایبەتی ژبەر ئەوێ چەندێ کو فۆنیمێ بخۆ واتا نینە، ب واتایەکا دی، ئەگەر یەکەیەك ب خۆ یا بێ واتا

بیت نەشێت واتای بدەتە یەکەیەکا دی، واتە ئەو یەکەیا ژ فۆنیمەکێ یان پتر پێکدهێت مۆرفە نەك مۆرفیم، ب تایبەتی، کو مۆرفیم ب خۆ یەکەیەکا هۆشەکیە و نەیا بەرجەستەیە، هەر ژ بەر ئەڤێ چەندێ ((ناسینەوە و شیکردنەوەی مۆرفیم بە هەلاوێرکردنی مۆرف دەست پێدەکات))[محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ۲۰۰۶: ۱۵].

زۆرجاران ئێك مۆرفیمێ، بتنێ ئێك مۆرف هەیە، واتە ئێك مۆرف نواندنا مۆرفیمەکێ دکەت و ژ ئێك جێگر، یان مۆرفێ پتر پەسەند ناکەت[هەمان ژێدەر: ۱۸]، وەکی:

بەر (مۆرفیم) ⟵ Ber (مۆرف)

ل ڤێرێ هژمارا مۆرفیم و مۆرفان (کو ب خۆ ژ فۆنیمێ پێك دهێت) هندی ئێکە، وەکی د گەلەك پەیڤێن زمانیدا دهێتە دیتن، بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا مۆرفا /چ/ ب تنێ بەرامبەر مۆرفیمەکێ رادوەستیت، (چوم، دەچو، نەدەچو،...)، هژمارەکا زۆر ژ پاشگرێن کوردی ژی نواندنا ئەڤێ پەیوەندیێ دکەن، وەك: /ی/ یا خستنەسەر[هەمان ژێدەر: ۲٤].

بەلێ هندەك جاران مۆرفیمێ پتر ژ مۆرفەکێ، واتە نوینەرەکی هەیە و هەر ئێك بۆ ژینگەهەکا یان جهەکێ جودا دەست ددەت[هەمان ژێدەر: ۱۵]، بۆ نموونە مۆرفیما [کوش]، دوو مۆرف هەنە و هەر مۆرفەك بۆ جهەکێ تایبەت دەست ددەت و نەشێن جهێن خۆ لێك ب گوهۆڕن.

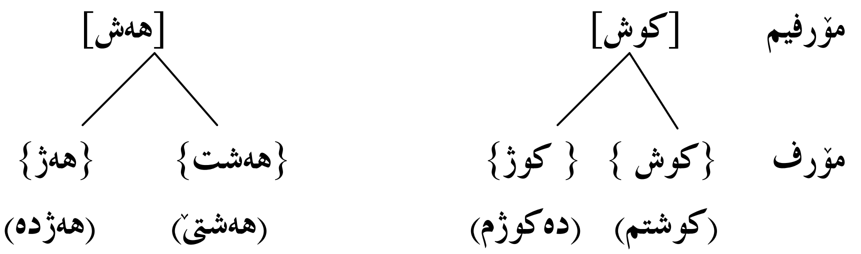

هەروەسا زۆربەیا مۆرفیمێن بەند پتر ژ مۆرفەکێ هەنە، بۆ نموونە مۆرفیما نیاسینێ [ەکە] ب چەند شێوەیان دەردکەڤیت:-

[ەکە]، وەکی: کوڕەکە

[یەکە]، وەکی: مامۆستایەکە

[کە]، وەکی: قوتابخانەکە

[ێکە]، وەکی: قاپێکە

[ك]، وەکی: مامۆستاکان

واتە ئەلۆمۆرفێن مۆرفیما [ەکە] گوهۆڕینێن فۆنۆلۆژی ب سەر دا هاتینە د ژینگەهێن جودا جودا یێن فۆنۆلۆژییێدا ، وەك (یاسایا ژناڤچوون و نیمچە ڤاولێ و گوهۆڕین)، کو ئەڤە سەر ب ئاستێ فۆنۆلۆژیێ زمانی دایە و د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا بۆ پێکهینانا یاسایا مۆرفۆفۆنیمێ د زمانیدا دیار دبن.

واتە چەند مۆرفەکن نواندنا ئێك مۆرفیمێ کرییە، مۆرف بووینە ئەلۆمۆرفێن ئێك مۆرفیمێ، کو هەر ئێك بۆ ژینگەهەکا تایبەت دەست

ددەت، زێدەبارى ئەوێ چەندێ ئێك و دوو تەواو دكەن، كو ژلاى ئەركيڤە ئێك ئەرك هەيە، بەلێ ل جهێن جودا جودا دەركەفتينە، هەبوونا ئەڤان مۆرفان بۆ ئێك مۆرفيم دزڤريتەڤە بۆ ژينگەها فۆنۆلۆژى وەكى هۆكارەك بۆ شێوێن جودا جودا، واتە دەمێ مۆرفيم ل دويڤ ئێك دهێن، دەنگ كارتێكرنێ ل ئێك و دوو دكەن، شێوێن مۆرفيمان دهێنە گوهۆڕين و كاريگەريا فۆنۆلۆژى دبيتە ئەگەرێ گوهۆڕينێ د مۆرفيماندا، ب ئەڤێ چەندێ پەيوەنديا د ناڤبەرا مۆرف و مۆرفيمێ بۆ دروستكرنا ئەلۆمۆرفان دبيتە ئەگەرێ دروستبوونا پەيوەندى د ناڤبەرا هەردوو ئاستێن فۆنۆلۆژى و مۆرفۆلۆژيدا، كو (مۆرفيم) د ئاستێ مۆرفۆلۆژييێدا، و (مۆرف و ئەلۆمۆرف) د ئاستێ فۆنۆلۆژيدا دروست دكەن[بازيان يونس محى الدين، ٢٠٠٨: ٤٢].

ب ئەڤێ چەندێ مۆرفيم وەكى يەكەيەكا ئاستێ مۆرفۆلۆژى گوهۆڕينێن فۆنۆلۆژى ب سەر فۆنيمێن وێدا هاتينە بۆ پێكهينانا (مۆرف و ئەلۆمۆرفێ)، ئەڤە ژى جۆرە پەيوەنديەكێ نيشان ددەت د ناڤبەرا (مۆرف و مۆرفيم و ئەلۆمۆرفێ)دا زێدەبارى تێكەلبوونا فۆنيمێ وەكى يەكەيەكا فۆنۆلۆژى بۆ د ناڤ ئەڤێ پەيوەنديێدا، ب ئەڤێ چەندێ ئەم نەشين هەردوو ئاستێن فۆنۆلۆژى و مۆرفۆلۆژى ژێكجودا بكەين.

هندەك جاران ئێك مۆرف بەرامبەر چەند مۆرفيمەكان ڕادوەستيت، وەكى:

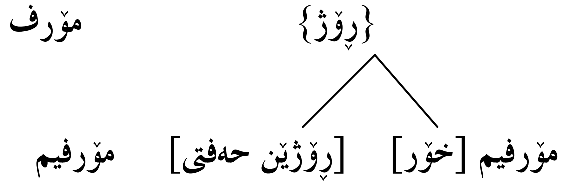

واتە چەند واتەيەكێن جودا جودا، يان ئەركێن ڕێزمانى جێبەجێ دكەن، دەمێ هژمارا مۆرفيمان ژ هژمارا مۆرفان پتر بيت (مۆرفيما سفر) دروست دبيت، وەكى:

هات (٣ مۆرفيم)——◄ ها + ت + سفر (٢ مۆرف)

چو (٣ مۆرفيم) ——◄ چ + و + سفر (٢ مۆرف)

واتە د پەيوەنديا د ناڤبەرا مۆرف و مۆرفيمێدا مۆرفيما سفر دروست دبيت، مەبەست ئەوە كو مۆرفيم د هندەك جهاندا هەبوونا خۆ يا فيزيكى و فۆنەتيكى ژ دەست ددەت (نەك ل هەمى جهان)، و ل دەمەكێ دى و ل جهەكێ ديدا دهێتە پاراستن[محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشيد قادر، ٢٠٠٦: ٢٦]، ب ئەڤێ چەندێ مۆرفيما سفر ب ژينگەها فۆنۆلۆژييێڤە گرێدايە، چونكى مۆرفيما سفر شێوەيەكێ جهناڤێ لكاوە بۆ كەسێ سيێ تاك، ژينگەها فۆنۆلۆژى ئەڤ شێوەيە

سەپاندیە، بەلێ بۆشایەكا مۆرفۆلۆژی ژ لایێ ئەركیڤە ب جھ ھێلایە. ئەڤە ژی پێنگاڤەكە د زمانێ كوردیدا بۆ دروستكرنا مۆرفۆفۆنیمێ.

ب ئەڤێ چەندێ پەیوەندی د ناڤبەرا ھەردوو ئاستێن مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییێدا دیاردبیت بۆ دروستكرنا مۆرفۆفۆنیمان، واتە پەیوەندیا د ناڤبەرا دەنگان و گونجانا ئەوان د گەلێكدا د سنورێ پەیڤ و مۆرفیماندا، ئەم دشین پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ د ئەوێ جھ گوھۆڕینا ھەردوو ئاستاندا دیار بكەین ب تایبەت جھ گوھۆڕینا فۆنیمێ ئەوا د پەیڤ و مۆرفیماندا پەیدا دبیت، كو ب جھ گوھۆڕینا مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی دھێتە ناڤكرن ئەو ژی تێكەلیا ھەردوو ئاستان نیشان ددەت ل ژێر ناڤێ (ئاستێ مۆرفۆفۆنیم) كۆم دبن ((ھەر وشەیەك یان مۆرفیمێك كە تیدا فۆنیمێك یان زیاتر لە زمانێكی دیاریكراودا جێگۆركێ بكات لە گەڵ فۆنیمێك یان چەند فۆنیمێكی تر، پێی دەگوترێت جێگۆركێی مۆرفۆفۆنیمی... جێگۆركێی مۆرفۆفۆنیمی ھەموو كات فۆنیمیە، كە بە شێوەیەكی گشتی سنوردار كراوە لە سەر ئاستی وشە)) [بازیان یونس محی الدین، ٢٠٠٨: ٥٣]، وەكی:

خراب ⟵ خراپ

ھەلبژارد ⟵ ھەلبژارت

ئەگەر تەماشەی پەیڤێن (خراب، ھەلبژارت) بكەین، دێ بینین گوھۆڕین ب سەر تاكە فۆنیمەكێدا ھاتییە، بێی كو كارتێكرنێ ل واتا پەیڤێ بكەت، گوھۆڕینا فۆنیما /د/ بۆ /ت/ ب مەبەستا كپ كرنا دەنگیە، واتە كپ كرنا دەنگی ل دوماھیا پەیڤێ ھاریكارە بۆ دركاندنا دەنگی، چونكی ھەبوونا دەنگەكێ گڕ ل دوماھیا پەیڤێ بۆ دركاندنێ یا گرانە.

ب ئەڤێ چەندێ پەیوەندی د ناڤبەرا مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژییێدا دروستبوویە ئەو ژی ب رێكا ئەلۆفۆنان ب سەر مۆرفیمێن سەربەخۆڤە، كو د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا ئەلۆفۆن ئەڤێ پەیوەندی نیشان ددەت.

واتە پەیوەندی دناڤبەرا مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی د ئەوێ چەندێدایە، كو دەستنیشانكرن و سنورداركرنا ھژمارا فۆنیمان ب رێكا ئاستەكێ بەرزترە، كو ئەوژی مۆرفۆلۆژیە، چونكی فۆنیم كورتترین دەنگە، كو گوھۆڕینێ د واتایێ پەیدا دكەت، واتا ژی د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا نینە، بەلكی د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدایە.

ل دویڤ ئەڤێ شرۆڤەكرنا ل سەری ھاتیە كرن دیار دبیت، كو ھەرئێك ژ یەكەیەین ئاستێ فۆنۆلۆژی و ئاستێ مۆرفۆلۆژی بناغێ دروستكرنا پەیوەندی دناڤبەرا فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژییێدا پێكدھینن، ھەروەسا سەرچاوە و پێكھاتا ئەوان گوھۆڕینێن سەرەكیە كو دناڤبەرا ھەردوو ئاستاندا چێدبن.

پەیوەندییا یەكەیێن ھەردوو ئاستێن مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی دروستكرنا مۆرفۆفۆنیمێن زمانیە، یەكەیەین ھەردوو ئاستان بریتینە ژ مۆرفیم و مۆرف و ئەلۆمۆرف و پەیڤێ د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا، و فۆنیم و فۆن و ئەلۆفۆن د

ئاستێ فۆنۆلۆژیدا، كو پەیوەندیەكا تێكەل و كاریگەرە ب رێكا ئەڤان یەكەیەیان دروست دبیت، هێز ژی وەكی فۆنیمەكا (نەكەرتی)[8] بەژدارە د ناڤبەرا هەردوو ئاستاندا هەرچەندە رۆلێ وێ پتر د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا دیار دبیت. د شیاندایە پەیوەندین مۆرفۆفۆنیمی د زمانێ كوردیدا ب ڤی رەنگێ ژێری بهێنە پۆلینكرن:

١- پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب فۆنیمێڤە:

بەری پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب فۆنیمێڤە بهێتە دیاركرن، پێدڤیە بزانین فۆنیم چیە، دەربارەی پێناسا فۆنیمێ بۆ یەكەم جار پێناسەكا هویر ژلای دامەزرینەرێن بازنا (پراگ)ڤە هاتە كرن، ب تایبەتی پێناسا زمانڤانێ رۆسی (تروبتسكۆی) و ئەو یاساییێن بۆ دیاركرن و نیاسینا فۆنیمێ داناین كارتێكرن ل سەر هەمی كارێن د دویڤ خۆدا كر[دیار عەبدولكەریم سەعید،٢٠٠٩: ١٢٥] ، كو فۆنیم بچویكترین یەكەیا زمانیە ب رێكا پێكگوهارتنێ دشێت پەیڤەكێ ژ پەیڤەكا دی جودا بكەت و ئەو یەكەیێن زمانینە، كو ناهێنە دابەشكرن بۆ توخمێن دەنگی. هەروەسا د پێناسەكا دیدا دبێژیت (فۆنیم هزرەكا زمانڤانیە و نەك هزرەكا دەروونیە) [كمال بشر، ٢٠٠٠: ٤٨٨-٤٨٩].

ب ئەڤێ چەندێ فۆنیم نواندنا ئەوان (جۆتووك)[9]ان دكەت، ئەوێن د هەمی دەنگاندا وەكی ئێك بتنێ د تاكە دەنگەكیدا د جودانە، وەك (بار، شار، هار، دار، مار، وار،...)، واتە پەیوەندیا دەنگی د ناڤبەرا پەیڤاندا و گوهۆرینا دەنگەكی ب دەنگەكێ دی د هەمان ژینگەهدا ((لە سەر ئاستی فۆنۆلۆژی، ئەم جۆرە پەیوەندیە فۆنیمەكانی زمان دەردەخات. لە سیستەمی دەنگدا ئەگەر دەنگێك لە بریتی دەنگێكی تر بێت و واتای وشەكە بگۆڕێ ئەوا لەو پرۆسەی دەنگی یەدا ئەو دەنگە فۆنیم پێكدێنێ))[سەلام ناوخوش، ٢٠٠٥: ٣٣]، واتە دەنگێن زمانی ین د سنورێ فۆنۆلۆژییێدا ب (فۆنیم) هاتینە ناڤكرن، پێدڤیە ل سەر بنەمای گوهۆرینا واتا پەیڤان بهێنە ژێك جوداكرن، هەروەسا ((باشترین و پراكتیكترین پەیرەو بۆ دەستنیشان كردنی فۆنیمەكانی هەر زمانێ ئەوەیە كە فۆنیم بە نیشانەیەكی جیاكەرەوە دادەنێن لە ناو چوارچێوەی زمانێكی تایبەتی دا))[وریا عمر امین، ١٩٨٢: ٤٣٥] زێدەباری ئەوێ چەندێ، كو فۆنۆلۆژی گرنگییێ ب دەستنیشانكرنا فۆنیمان ددەت ((لە هەمان كاتدا بایەخ بە جیاكردنەوە و دابەشكردنی فۆنیم دەدات لە زمانێكی تایبەتیدا))[تالب حسین علی، ١٩٨٩: ٣١] ب گشتی فۆنیمێن زمانێ دابەشی دوو جۆران دبن ب ئەڤی شێوەی:-

١- فۆنیمێن كەرتی Segmental phoneme :-

(ڤاول، كۆنسونانت، نیمچە ڤاول)

٢- فۆنیمێن نەكەرتی Supra Segmental:-

(هێز، ئاوازە، راوەستان، تۆن،...)

ل ڤێرێ دەستكەفتنا ئەڤان فۆنيمێن جودا د چارچووڤێ پەيڤاندا، ب مەبەستا دياركرنا فۆنيمان، كو چەند جۆتووكێن دی ب ڤی شێوێ ل سەری بينين، دێ فۆنيمێن جودا تر ب دەستكەڤن، بەلێ ل ڤێرێ مەبەست دەستنيشانكرنا فۆنيمێن زمانەكی نينە، بەلكی دروستبوونا پەيوەنديا مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژيە ب رێكا دەستنيشانكرنا فۆنيمێن جودا، كو فۆنيمەك دهێتە گوهۆرين ب فۆنيمەكا دی ل ژێر كاريگەريا گوهۆرينا پەيڤان، يان بەروڤاژی پەيڤ ژ لای واتايڤە گوهۆرين ب سەردا دهێن ب رێكا فۆنيمێن جودا جودا.

ئێك ژ ئەوان پەيوەندييێن د ناڤبەرا هەردوو ئاستێن فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژيدا بۆ دروستكرنا مۆرفۆفۆنيمان ب رێكا (فۆنيم)يە، كو پەيوەنديا مۆرفۆفۆنيمێ ب فۆنيمێڤە د ئەوێ چەندێدا دياردبيت، كو د زمانێ كورديدا گەلەك فۆنيم دشێن ببنە مۆرفۆفۆنيم، ئەوژی ل دەمێ ئەو فۆنيم د ئاستێ رێزمانێدا وەكی مۆرفيمەكێ كاربكەن، ئەڤجا هەر جۆرەكێ مۆرفيمان (دارژتن يان رێزمانی) بيت، بەلێ ل ڤێرێ يا گرنگ ئەوە ئێك فۆنيم بيت و ئەو فۆنيما دبيتە مۆرفيم د رێزمانێدا ب مۆرفۆفۆنيم دهێتە هژمارتن، وەكی:

ب + هێز = ب هێز

ب + باشی = ب باشی

ئاڤ + ا = ئاڤا

ئەڤين + ی = ئەڤينی

هاتم، دچم، كچێ... ل ڤێرێ / ا ، ب، د، م، ێ، ی/ فۆنيمن د ئاستێ فۆنۆلۆژيدا، و مۆرفيمن د ئاستێ مۆرفۆلۆژييێدا.

ژلايەكێ ديڤە هێز وەكی فۆنيمەكا نە كەرتی پەيوەنديا د ناڤبەرا فۆنيمێ و مۆرفۆفۆنيمێدا ديار دكەت، ئەو ژی ل دەمێ گوهۆرينا جهێ هێزێ و پەيوەنديا ئەوێ ب دروستكرنا مۆرفۆفۆنيمانڤە [بەرێ خۆ بدە: مۆرفۆفۆنيم و هێز، ل: ٤٣]

٢- پەيوەنديا مۆرفۆفۆنيمێ ب مۆرفيمێڤە:

بەری پەيوەنديا مۆرفۆفۆنيمێ ب مۆرفيمێڤە ديار بكەين پێدڤيە بزانين مۆرفيم چيە؟ زاراڤێ (مۆرفيم) بۆ بچويكترين يەكەيا واتايێ ب كاردهێت كو پەيڤێ پێك دهينيت و پتر ناهێتە كەرتكرن، واتە ((مۆرفيم بچويكترين يەكەيا واتادارا زمانيە))[Bloomfield, 1933: 166]، ب ئەڤی شێوەی مۆرفيم يەكەيەكا بەهادارە د زمانيدا و سێ تايبەتمەندی تێدا هەنە:

١- مۆرفيم يا خۆدان فۆرمە، يەكەيەكا فيزيكيە، يان شێوەيەكێ فۆنەتيكی هەيە.

٢- مۆرفيم واتايەكێ بخۆڤەدگريت.

٣- مۆرفيم ئەركەكێ سينتاكسی دبينيت، واتە بەشداريێ د پێكهينانا پێكهاتەيێن رێزمانيێن ژ خۆ مەزنتردا دكەت[Palmar,1971:112].

ل دويڤ پێناسا (بلۆمفيلد)ی، مۆرفيم پارچەكا بنەرەتيە ژ پەيڤێ و تۆخمەكێ ماددیە و يەكەيەكا خودان فۆرمە، بەلێ ژ بۆ هندێ هزرا مۆرفيمێ ژ

هندەك گیروگرفتان رزگار ببیت پشتی كارێ (بلۆمفیلد) ی هندەك زمانڤانان وەسا مۆرفیم دایە نیاسین كو ((یەكەیەكی نابەرجەستەیە، واتە بوونی تەنیا لە مێشكی قسەكەراندا هەیە و وەك بیرۆكە كار دەكات و لە دەرەوەی مێشكی قسەكەردا تەنیا هەر هەستی پێ دەكرێ: نە بە دەست دەگیرێ و نە بەچاو دیارە... كەواتە مۆرفیم یەكەیەكی نابەرجەستەیە كە وشەیەكی یان واتایەكی نوێ دەتاشێ یان دەبێ ئەركێكی رێزمانی هەبێت.[محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح رەشید قادر، ٢٠٠٦: ١٢]، واتە مۆرفیم یەكەیەكا ئەبستراكتە و د هۆشێ مرۆڤیدایە و نەك ئەوا دهێتە خواندن و گوهلێبوون مۆرفیمە، بەلكی ئەوا دهێتە خواندن و گوهلێبوون و ل بەرچاڤ دكەڤیت هاتیە ناڤكرن ب مۆرف[فوزی حسن الشایب، ١٩٩٩: ٢٨٦- ٢٨٧]، واتە مۆرف یەكەیەكا كۆنكریتە و دەمێ دبیتە (فۆن) هەست پێ دهێتە كرن، بۆ نموونە (شێر)، چارچوڤێ وێ یێ فۆنەتیكی بریتیە ژ رێزەكا دەنگان، مۆرفا مۆرفیمەكا فەرهەنگی (شێر)ە، كو ناڤێ گیانەوەرەكیە، واتە ئەو رێزا دەنگان مۆرفیم نینە، بەلكی مۆرفیم ناڤێ گیانەوەریە.

مۆرفیم وەكی یەكەیەكا نەبەرجەستە زۆر مفا ژێ ناهێتە وەرگرتن ئەگەر نەهێتە گوهۆرین بۆ یەكەیەكا وەسا، كو هەست ب بوون و نەبوونا وێ بهێتە كرن، ب ڤێ چەندێ مۆرفیم یەكەیەكا ئەبستراكتە د مێشكیدا، ئەڤجا چ واتا هەبیت یان هەر نەبیت ژی بتنێ یا گرنگ ئەوە، مۆرفیم بچویكترین جوداهین د واتا پەیڤێ، یان رستێ، یان پێكهاتەیا رێزمانیدا ژێك جودا بكەت، واتە جوداهی د فۆرم و ئەركیدا دروست بكەت.

ب ئەڤێ چەندێ هزرا ئەبستراكت د مۆرفیمێدا ئەوێ چەندێ دگەهینیت، هەتا مۆرفیم نەچیتە دناڤ ئەرك گێڕان و كاركرنێدا نابیتە مۆرف.

پەیوەندیەكا دیا د ناڤبەرا ئاستێ مۆرفۆلۆژی و ئاستێ فۆنۆلۆژیدا ب رێكا مۆرفیمێیە، هەر وەكی مە بەری نهو ئاماژە پێ دای، كو مۆرفۆفۆنیم د ئاستێ مۆرفۆلۆژیێدا مۆرفیمە و دئاستێ فۆنۆلۆژیدا فۆنیمە، مەبەست ژێ ئەو مۆرفیمێن ژ ئێك فۆنیم پێك دهێن، دبێژنێ مۆرفۆفۆنیم، بۆ نموونە د زمانێ كوردیدا چەند دەنگەك هەنە ل پێش (ن)ا ناڤێ كاریدا (نونی چاوگ) ئەرك و رۆلێ مۆرفیما تافێ بوری دبینن، د هەر چاوگەكیدا پشتی لادانا رەگێ كاری و (ن)ا چاوگی، ئەو فۆنیما دمینیت (ا، وو، ی، ت، د، م. سفر)، مۆرفیما تافێ بوریە، وەكی:-

چاوگ ⟵ ڕەگێ كاری + مۆرفیما تافێ بوری + (ن)ا چاوگی

كێشان ⟵ كێش + ا (م. تافێ بوری) + ن
چون ⟵ چ + و (م. تافێ بوری) + ن
كڕین ⟵ كڕ + ی (م. تافێ بوری) + ن
گرتن ⟵ گر + ت (م. تافێ بوری) + ن
كردن ⟵ كە + د (م. تافێ بوری) + ن
برن ⟵ بە + م. سفر(م. تافێ بوری) + ن

ب ئەڤێ چەندێ مۆرفیما تافێ بوری ئەو مۆرفیمن كو ل پێش (ن)ا چاوگیدا دهێن و ئەركێ تافێ بوری بجھ دهینن، واتە مۆرفیمێن تافێ بوری ل گەل ئەوان كاراندا دهێن، كو پێش ئاخڤتنێ رویداینە.

هەر ئێك ژ ئەڤان مۆرفیمان بتنێ (فۆن)ەكە و نواندنا فۆنیمەكێ دكەن و د نڤیسینێدا نیشانە (تیپ) بۆ هاتینە دیاركرن، واتە (ا، و، ی، ت، د، مۆرفیما سفر) د زمانێ كوردیدا شەش فۆنیمن سیما و شێوێ دركاندنێ و هەڵویستێ فۆنەتیكی تایبەت ب خۆڤە هەنە د زمانیدا و د ئاستێ فۆنۆلۆژییێ زمانیدا دهێنە ڤەكولین و شێوێن جودا جودا (ئەلۆفۆن)ێن فۆنیمێ وەردگرن.

واتە فۆنیمێن /ا، و، ی، ت، د، م. سفر/ د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا شێوێن جودا جودا یێن فۆنێنە، ل گەل ڤێ چەندێ ژی ئەڤ فۆنە د (چاوگ)یدا وەكی پەیڤەك د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا ئەركێ مۆرفیما تافێ بوری دبینن، ب واتایەكا دی ئەڤ دەنگە فۆنیمن د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا، بەلێ مۆرفیمن ژی د (كار)یدا، چونكی (كار) وەكی پەیڤ، یان وەكی بەشەكێ ئاخڤتنێ د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا دهێتە ڤەكولین، ب ڤێ چەندێ دەنگێن پێشیا (ن)ا چاوگی دبنە (فۆنیم) و (مۆرفیم)، ئەڤ دوو یەكەیە ژی هەر ئێك ژ وان ئاستەكێ تایبەت بخۆڤە هەیە ئەو ژی (فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی)نە و ئەڤە دبنە مۆرفۆفۆنیم.

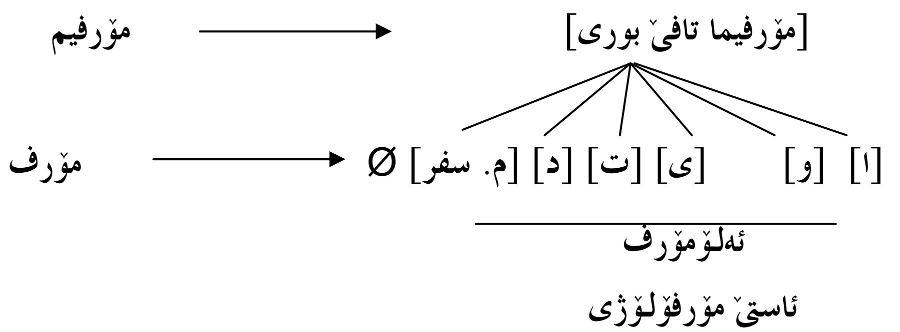

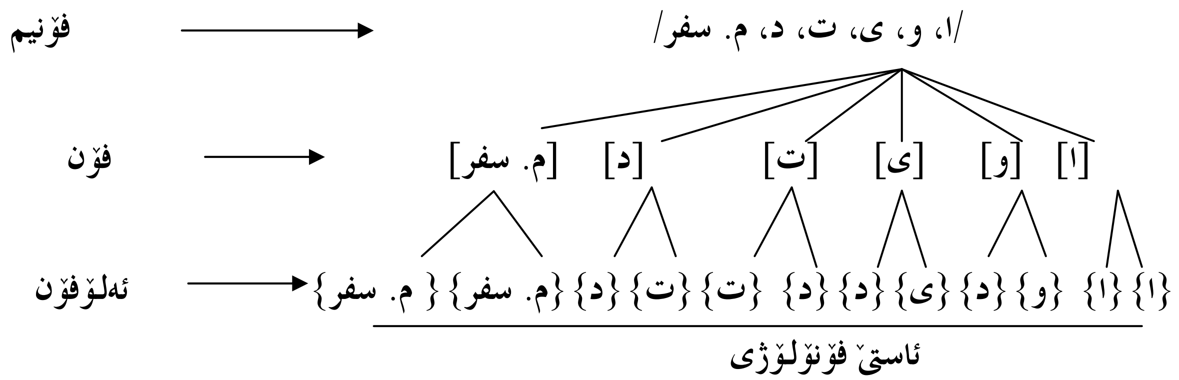

وەكی: {ت} و {د} ئەلۆفۆنن بۆ فۆنیما /د/، وەكی: (هەلبژارت، هەلبژارد)، (مهابات، مهاباد)

{د} و {ی} ئەلۆفۆنن بۆ فۆنیما /ی/، وەكی (لە سەرمادا، لە سەرمایا)

{د} و {و} ئەلۆفۆنن بۆ فۆنیما /و/، وەكی (بەد، بەو) [ئەورەحمان حاجی مارف،٢٠٠٠: ٢٢]

زێدەباری ئامرازێن پەیوەندی د (د. س)دا وەك (ژ، ل، ە، ب)، كو ژ تاكە فۆنیمەكێ پێك دهێن، د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا (فۆنیم)ن، و د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا (مۆرفیم)ن، وەكی:

- ئەز ژ ماڵ چوم.
- جوان یا ل هەولێرێ.
- ئازادی ئارام برە ماڵ.
- ئازاد ب پیا چوو كۆلیژێ.

٣– پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب ئەلۆمۆرفێڤە:

بەری پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ ب ئەلۆمۆرفێڤە دیار بكەین، پێدڤیە بزانین ئەلۆمۆرف و ئەگەرێ دروستبوونا ئەلۆمۆرفێ چیە، چونكی ئێك ژ ئەگەرێن دروستبوونا ئەلۆمۆرفێ فۆنۆلۆژیە، كو هەر یاسایەكا مۆرفۆفۆنیمیە، كو هندەك مۆرفیم دكەڤنە ژێر كاریگەریا فۆنۆلۆژی و بەرامبەر دوو مۆرفان یان پتر ڕادوەستن، واتە پەیوەندیەكا ڕاستەوخۆ یا ب هێز د ناڤبەرا مۆرف و مۆرفیمێدا دهێتە دیتن، ب وی شێوەی كو چ ژ وانا بێ یا دی نابیت، ب ئەڤێ چەندێ ئەم دشێن بێژین پەیوەندیا د ناڤبەرا ئەواندا ئەوە تەواوكەرێن ئێكن، و ئەڤ پەیوەندیە دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا ئەلۆمۆرفان ل دویڤ ژینگەهێن جودا جودا ین فۆنۆلۆژی.

ئەلۆمۆرف پەیڤەكا گریكیە و ژ دوو بەشان پێكدهێت "allos" ب واتا (دیتر) و "morph" ب واتا (شێوە)دهێن، ب ئەڤێ چەندێ ئەلۆمۆرف ب واتا (شێوەیەكێ دیتر) دهێت.[فوزی حسن الشایب، ١٩٩٩: ٢٨٧]، و ب ئەڤی شێوەی دهێتە پێناسە كرن:-

١- ئەلۆمۆرف: ئەو مۆرفێن ل ژێر بارودوخێن جیاواز دا شێوێن جودا هەبن، دبێژنێ ئەلۆمۆرف[زێرین خورشید سەلیم، ٢٠٠٩: ٥٥]

٢- ئەلۆمۆرف: ((شێوە جیاوازەكانی هەمان مۆرفیمن. دەركەوتنی لە (بیئەی) جیاواز دا ئەو شێوە جیاوازانەی پیِ دەبەخشێ. هەر یەكە لەم شێوە جیاوازانە (مۆرف)ێكە))[وریا عمر أمین، ١٩٨٩: ١٦٦] بۆ نموونە: مۆرفیما كەسێ سێێ تاك كو دگەل كاریدا دەردكەڤیت بۆ دەربرینا رێككەفتنێ دگەل بكەری ل تافێ داهاتیدا ب چوار شێوەیان دەردكەڤیت [ات]، [ێت]، [ا]، [ێ] ل دویڤ ئەوێ ژینگەها تێدا دەردكەڤیت، ب ئەڤی شێوێ ل خوارێ:

١- ئەگەر رەگێ كاری ب /ۆ/ یان /ە/ ب دوماهی هاتبیت، مۆرفیما رێككەفتنێ شێوێ [ات] وەردگریت. وەكی:

كردن ———◄ كە (رەگ) ———◄ دەكات

بردن ———◄ بە (رەگ) ———◄ دەبات

٢- ئەگەر رەگێ كاری ب هەر فۆنیمەكا دی ژبلی /ۆ/ و /ە/ ب دوماهی هاتبیت، مۆرفیما رێككەفتنێ شێوێ [ێت] وەردگریت. وەكی:

چون ———◄ چ (رەگ) ———◄ دەچێت

هێنان ———◄ هێن (رەگ) ———◄ دەهێنێت

٣- ب ئەگەرێ یاسایەكا ب ئارەزوو (ت)ا [ات] و [ێت] د هندەك حالەتاندا دهێتە لادان. وەكی:

دەچێت ———◄ دەچێ

دەدات ———◄ دەدا

واتە [ات] و [ێت] و [ا] و [ێ]، كو چوار شێوەیێن هەمان یەكەیا رێزمانینە، ل دویڤ ژینگەهێن جودا جودا ئەڤ شێوەیێن جودا پەیدابووینە، كو هەر ئێك ژوانا مۆرفەكە و ئەلۆمۆرفا ئەوێن دییە.

[ات] ئەلۆمۆرفا [ێت] و [ا] و [ێ]یە

[ێت] ئەلۆمۆرفا [ات] و [ا] و [ێ]یە

[ا] ئەلۆمۆرفا [ات] و [ێت] و [ێ]یە

[ێ] ئەلۆمۆرفا [ات] و [ێت] و [ا]یە

واتە [ا] و [ێ] ب شێوێ ئێك فۆنیم دەركەفتینە، واتە د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا فۆنیمن، و د ئاستێ مۆرفۆلۆژییدا مۆرفیمن، و ئەڤ هەردوو ئەلۆمۆرفە دبنە مۆرفۆفۆنیم..

٤- مۆرفۆفۆنیم و هێز:

هێز وەكی یەكەیەكا زمانی د ئاستێ فۆنۆلۆژییدا فۆنیمەكا نە كەرتیە، واتە كەرەستەكێ

دەنگیە د نڤیسینێدا هیچ نیشانەیەك بۆ نەهاتیە دانان و د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێ زمانیدا ب تایبەت د پەیڤێدا رۆلەكێ گرنگ د گێریت دەما گڤاشتنەكێ ل سەر برگەیەكا پەیڤێ نیشان ددەت، ب ڤێ چەندێ جۆرە پەیوەندیەك د ناڤبەرا هەر دوو ئاستێن فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژیێن زمانیدا پەیدا دبیت كو ل ڤێرێ دێ ب رێكا پێناسە و ئەركێن جۆرا و جۆرێن هێزێ ئەڤێ پەیوەندییێ دیار كەین، كەواتە هێز Stress كەرەستەكە ژ كەرەستێن نەكەرتی كو ژ لاییێ فۆنەتیكێڤە تەوژمەك یان گڤاشتنەك و توندیەك دكەڤیتە سەر ئەندامێن ئاخڤتنێ، واتە هێز ((زیادە وزەیكی دەنگیە لە پڕ لە سەر یەكێ لە برگەكانی وشە سەر هەڵدەدا))[وریا عمر امین، ٢٠٠٤: ٢٨٤].

ژ پێناسا هێزێ دیار دبیت كو هێز سەر ب ئاستێ فۆنۆلۆژیڤەیە و جاران دەرباز دبیتە سەر ئاستێ مۆرفۆلۆژی، چونكی برگە و وزە و درێژی و بلندی د زمانەكیدا تایبەتە ب ئاستێ فۆنۆلۆژیڤە ب ئەڤێ چەندێ هێز پلا دەركەفتنا برگێیە[Stagberg,1981:45].

هەرچەندە دەستنیشانكرنا هێزێ كارەكێ ب ساناهی نینە، بەلێ ژ لای ڤەكولینێن دەنگسازیڤە ب رێكا ئامیران دهێتە دەستنیشانكرن كو هەتا رادەیەكی هێز ب ساناهی دهێتە دیاركرن و ئاخڤتنكەرێن زمانی ژی د ژیانا خۆ یا رۆژانەدا دشێن هێزێ ب ساناهی دەستنیشانبكەن و ((هەر زمانێك دەستەیك یاسای فۆنۆلۆژی تایبەت بەخۆوەی هەیە بە هۆیانەوە شوێنی هێزی سەرەكی و هێزی دووەم و سێیەم لە سەر وشەكاندا دەستنیشان دەكرێت))[وریا عمر امین، ٢٠٠٤: ٢٨٥].

د زمانێ كوردیدا هێزا سەرەكی دكەڤیتە سەر برگا دوماهییێ ژ پەیڤان، بەلێ هندەك ناوێزە هەنە وەكی (بەڵام، چونكی، هێشتا،...) كو د ئەڤان پەیڤاندا هێز دكەڤیتە سەر برگا ئێكێ)[وریا عمر امین، ١٩٩٤: ١٤]، بۆ نموونە دیاركرنا ئاستێن هێزێ د گرێیا (قوتابیەكان)دا ب ئەڤی شێوەیە:

هێزا سەرەكی دكەڤیتە سەر برگا دوماهییێ (كان)

هێزا دووێ (ناڤەند) دكەڤیتە سەر (یە)

هێزا سێ (لاواز) دكەڤیتە سەر (قو، تا، بی)

مەرج نینە هەر پەیڤەكێ ئەڤ هەر سێ ئاستێن بۆ هێزێ هاتینە دەستنیشانكرن تێدا هەبن، ب تایبەتی پەیڤێن سادەیێن ژ ئێك برگێ پێكدهێن و نواندنا ئێك مۆرفیمێ دكەن وەكی ئامرازێن (بۆ، تا،...) كو بتنێ هێزا سەرەكی ل سەرە، واتە هەر پەیڤەكێ ب كێمیڤە ئێك هێزا سەرەكی ل سەر هەیە[McCarus,1958:34].

د هندەك حالەتاندا هێز جهێ خۆ ژ برگەیەكێ ڤەدگوهێزتە سەر برگەیەكا دی و واتا وێ پەیڤێ د گوهۆڕیت[ئەورەحمان حاجی مارف، ١٩٧٦: ٧٠]، وەكی:

نە'مام: ئەگەر هێز بكەڤیتە سەر ڤاولێ برگا ئێكێ ب واتا (ژ وێرێ چوم) دهێت، بەلێ ئەگەر هێز

بكەڤیتە سەر ڤاولێ برگا دوماهی، نەما٘م، ب واتا (شتل) دهێت.

واتە ل ڤێرێ هێز ئەركێ فۆنیمێ دبینیت، چونكی ب ئەركێ گوهۆڕینا واتای رابوویە كو ((هێز سیمایكی فۆنیمیە و بە زمان داگرتنێكی تیژ (′) دیاری دەكرێت لە سەر بزوێنە هێزدارەكە))[ئێرنست. ن. ماكاروس، ١٩٨٧: ٤٩]، ئەڤجا ل ڤێرێ ئەگەر ڤاولێ هێزدار مۆرفیمەك بیت، ل ئەوی دەمی هێز دكەڤیتە سەر مۆرفۆفۆنیمێ.

بەلێ د هندەك حالەتێن دیدا جه ڤەگوهازتنا هێزێ ژ ڤاولێ برگەیەكێ بۆ سەر ڤاولێ برگەیەكا دی گوهۆڕینێ ل واتا پەیڤێ ناكەت.[ئەورەحمان حاجی مارف، ١٩٧٦: ٧١]، وەكی:

(پەردە)، هێز بخۆ ل سەر ڤاولێ برگا دوماهییە، بەلێ ئەگەر هێز هاتە ڤەگوهازتن بۆ سەر ڤاولێ برگا ئێكێ، واتا ناهێتە گوهۆڕین.

ب ئەڤێ چەندێ هێز ل سەر هەمی برگا هەیە، بەلێ ب پلێن جودا، و ئەگەر برگەیەك ژ برگەیەكا دی (درێژ)[١٠] تر بیت، دێ پتر یا بەرهەڤ بیت هێزێ وەرگریت.

هەروەسا هێز سەر ب ئاستێ مۆرفۆلۆجیڤەیە، چونكی پەیڤ و گوهۆڕینا واتای تایبەتن ب ئاستێ ناڤبریڤە، هەرچەندە هندەك زمانڤان د ئەوێ باوەرێ دانە كو ((هێز سەر بە ئاستی مۆرفۆلۆژی یە و دەوری لە چوارچێوەی ئەم ئاستەدا دەرناچێ))[وریا عمر امین، ٢٠٠٤: ٢٨٥]، بەلێ وەكی ئاشكرا هێز ب خۆ د زمانیدا سەر ب فۆنیمێن نە كەرتیە و چ نیشانە بۆ نەهاتینە دانان.

پەیوەندیا هێزێ ب ئاستێ مۆرفۆلۆژیڤە د گیرەكاندا دیار دبیت، گیرەك ژی (پێشگر و پاشگر) ئەون كو د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا پەیڤ و واتاین نوی دروست دكەن و كاریگەریەكا تمام ل سەر هێزێ و جهێ هێزێ هەیە ب تایبەتی ژی پاشگران[رەحمان ئیسماعیل حەسەن، ١٩٩٨: ٨٤].

واتە ئەگەر گیرەكێن هێزدار ئێك فۆنیم بن، ل ئەوی دەمی ئەو گیرەك دێ بنە مۆرفۆفۆنیمێن هێز وەرگر، بۆ ئەڤێ مەبەستێ گیرەگ ژلای هێز وەرگرتنێڤە دابەش دبنە سەر گیرەكێن دارژتنێ، كو ب گشتی گیرەكێن هێز وەرگرن و گیرەكێن رێزمانی كو ب گشتی هێز وەرنەگرن:-

- گیرەكێن دارژتنێ، وەكی:

پاشگرێ [ێ]: شەوێ، بهارێ

پاشگرێ [ی]: خوشی، دهوكی

- گیرەكێن رێزمانی، وەكی:

مۆرفیمێن نفشی [ێ]، بۆ مێ د دۆخێ گازیكرنێدا: كچێ، دایكێ،...

[ۆ]، بۆ نێر: كورۆ، بابۆ،...

هەروەسا مۆرفیما داخوازی هێز وەرگرە، وەكی: بخۆ، بكرە، بنڤە،...

ب ئەڤێ چەندێ پەیوەندییا مۆرفۆفۆنیمێ و هێزێ د ئەوێ چەندێ دایە كو پەیوەندی د ناڤبەرا هێز و پێشگر و پاشگراندا هەیە، واتە هێز دكەڤیتە سەر مۆرفۆفۆنیمێ، ئەوژی ئەگەر

مۆرفۆفۆنیم فۆنیمەكا ڤاولْ بیت و د هەمان دەمدا هێزدار بیت، وەكی:

(ئازادی، جوانی): هێز د كەڤیتە سەر (ی)، كو فۆنیمەكە د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا و مۆرفیما دارِژتنیە د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا.

(كورِە): هێز د كەڤیتە سەر (ە) كو فۆنیمە د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا و مۆرفیما رێزمانیە د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا.

(بەهارێ): هێز د كەڤیتە سەر (ێ) كو فۆنیمە د ئاستێ فۆنۆلۆژییێدا و مۆرفیما دارِژتنیە د ئاستێ مۆرفۆلۆژییێدا، ل ڤێرێ[ی] و [ە] و [ێ] مۆرفۆفۆنیمن.

ئەنجام

١- مۆرفۆفۆنیمی ئاستەكێ هەڤپشكە دناڤبەرا هەردوو ئاستێن مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژیێن زمانیدا، واتە پەیوەندیا دناڤبەرا ئەوان هەردوو ئاستاندا مۆرفۆفۆنیم دروست دبیت، و ب رِێكا یاساین فۆنۆلۆژی دێ زانین چ فۆنیم رِاڤەكرنا مۆرفۆفۆنیمەكا دیاركری دكەت.

٢- مۆرفۆفۆنیم ئەو مۆرفیمن، ئەوێن ژ فۆنیمەكێ ب تنێ پێك دهێن، واتە فۆنیمەكا ب تنیە بەلێ ئەركێ مۆرفۆفۆنیمێ ژی دبینیت.

٣- مۆرفۆفۆنیمێ پەیوەندی ب فۆنیمێڤە هەیە، ئەوژی دەمێ فۆنیمێن كەرتی (ڤاولْ و كۆنسونانت) د ئاستێ فۆنۆلۆژیدا وەكی مۆرفیمەكێ د ئاستێ مۆرفۆلۆژیدا كار دكەن.

٤- هێز وەكی فۆنیمەكا نەكەرتی پەیوەندیا مۆرفۆفۆنیمێ دروست دكەت، چونكی پەیوەندی دناڤبەرا هێزێ و پێشگر و پاشگراندا هەیە، واتە هێز دكەڤیتە سەر ئەوێ مۆرفۆفۆنیمێ ئەوا ئێك فۆنیما ڤاولْ.

٥- هەر جۆرەكێ ئەلۆمۆرفان دەمێ ب شێوێ فۆنیمەكێ دەردكەڤن دبنە مۆرفۆفۆنیم.

پەراوێز:

(١) مۆرِفۆگراف: ((ئەو نیشانەیە كە بۆ مۆرِفیمێك (نەك فۆنیمێك) دابنرێت، مۆرِفۆگراف لە دانە سەرەكیەكانی رێنوسی مۆرِفیمە))[محەمەد مەعروف فەتاح، ٢٠١٠: ٥٧]

(٢) ئەلۆگراف: ب كارهینانا نیشانەكێیە، كو چەند شێوەیێن جودا هەبن.[هەمان ژێدەر: ٥٨]

بۆ نموونە پیتا (ش) ل دویڤ جهێ ئەوێ د پەیڤەكێدا ب چەند شێوەیەكا دهێتە نواندن بێ كو بهایێ وێ بهێتە گهۆرِین وەك (شـ)ا دەستپێكێ، و (ش)ا دوماهیێ و (ـشـ) ل ناڤەراستێ.

(٣) گرافیك: زانستێ شێوێ نڤێسینا دەنگایە، واتە د كریارا نڤێسینێدا ئێك پیت ب شێوەیێن جودا جودا دهێتە نڤێسین، ئەڤ دیاردەیە ژی ئالوزییەكا نڤێسینێ پەیدا دكەت و گەلەك جاران دبیتە ئەگەرێ شاش نڤێسینێ، بۆ نموونە زۆربەیا پیتێن كوردی ب ئەلف و بێیا عەرەبی ب سێ شێوەیان دهێنە نڤێسین[عەبدولوەهاب خالد موسا، ٢٠١٠: ٨٢]ب ئەڤی شێوەی:- نموونە بۆ (ی): (یـ) ل دەستپێكا پەیڤێ و برِگێ: یاری، یانە، پەروین، دلبرین

(ـیـ) ل ناڤەراستا پەیڤێ: هێلین، كیڤی

(ی) ل دوماهییا پەیڤێ: گرتی، بری،...

نموونە بۆ (س): (سـ) ل دەستپێكا پەیڤێ و برِگێ: سەر، سێڤ، پەسار

(ـسـ) ل ناڤەراستا پەیڤێ: نیسان

(س) ل دوماهییا پەیڤێ: رێناس، كراس

واتە هەر پیتەك ل دویڤ جهێ وێ د پەیڤەكێدا ب چەند شێوەیەكان دهێتە نواندن بێ كو بهایێ وێ بهێتە گهۆرِین بەلێ هەبوونا ئەڤان شێوێن جودا جودا بۆ ئێك پیت تەم و

مژیێ د ڤەكولینێن رێنڤیسێدا پەیدا دكەت، و ئاستەنگەكە د رێكا نڤێسینا كوردیدا ب تایبەت ل ڤۆناغێن دەستپێكا فێركرنێ، و ئەڤ شێوەیێن جودا جودا ب ئەلۆگراف هاتینە ناڤكرن.

(٤) ئەو فۆنیمن ئەوێن ل دەمێ زاركرنا ئەوان ژێیێن دەنگی نە لەرزن، واتە با بێ بەربەست دەردكەڤیت.

(٥) ئەو فۆنیمن ئەوێن ل دەمێ زاركرنا ئەوان ژێیێن دەنگی د لەرزن، واتە كەنالێ بای دهێتە گرتن و گڤاشتنەك دكەڤیتە سەر وی بایێ دەردكەڤیت.

(٦) ب (نیمچە كۆنسونانت Semi consonant) ژی دهێنە ناڤكرن.

(٧) هێشوە ڤاولێ ئەوە دەمێ دوو فۆنیمێن ڤاولێ یان زێدەتر ل دویڤ ئێكدا دهێن، بەلێ چونكی د زمانێ كوردیدا دوو ڤاولێ پێكڤە ناهێن، ژبەر هندێ دیاردا هێشوە ڤاولێ نینە.

(٨) ئەڤ فۆنیمە دگەل فۆنیمێن كەرتی دەردكەڤن، ئەوژی، هێز، ئاوازە، راوەستیان، تۆن،..كو (((هێز و ئاوازە) گشتین Universal واتا لە هەموو زمانێكا هەن.. (تۆن) تایبەتییە و لە بەشێ لە زمانەكانی جیهاندا بەرچاو دەكەون)) [وریا عمر امین، ٢٠٠٤: ٢٨٤] و بەرامبەر فۆنیمێن كەرتی رادوەستن.

(٩) جۆتووكە: ئەو پەیڤێن هەمی دەنگێن ئەوان وەكی ئێك ب تنێ جوداهی د دەنگەكیدا هەبیت، ئەڤ جوداهییا د ئەڤی دەنگیدا واتایێن جودا جودا ددەتە پەیڤان.

(١٠) درێژی و كورتییا برگێ ل دویڤ جۆرێ ڤاولێ دهێتە دەستنیشانكرن، كو ئەگەر ڤاولێ كورت بیت، برگە یا كورتە، بەلێ ئەگەر ڤاولێ درێژ بیت، برگە یا درێژە.

لیستا ژێدەر و سەرچاوەیان:

١- ئەورەحمانی حاجی مارف (١٩٧٦). زمانی كوردی لە بەر رۆشنایی فۆنەتیكدا، چاپخانەی كۆری زانیاری كورد، بەغدا.

٢- ئێرنیست.ن.ماكاروس (١٩٨٧). رێزمانی كوردی (دەنگسازی– فۆنۆلۆژی)، وەر: برایم میرانی، گوڤارا روشنبیری نوی، ژ: (١١٥).

٣- بازیان یونس محی الدین (٢٠٠٨). پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بە ئاستی فۆنۆلۆجی و سینتاكس، نامەی ماستەر، كولیژی زمان، زانكوی سەلاحەددین.

٤- تالب حسین علی (١٩٨٩). فۆنۆلۆجی كوردی و دیاردەی ئاسان بوونی فۆنیمەكان لە زاری سلێمانیدا، نامەی ماستەر، كۆلێجی ئاداب، زانكۆی سەلاحەدین.

٥- -------------------- (٢٠٠٥). فەرهەنگی زاراوەكانی دەنگسازی (ئینگلیزی – عەرەبی – كوردی)، چاپی یەكەم.هەولێر.

٦- دیار عبدولكەریم سەعید (٢٠٠٩). پراكتیزەكرنا یاسایێن فۆنۆلۆژییا پراگ ل سەر زمانێ كوردی –بەهدینان، گوڤارا زانكویا دهوك، پەربەندا (١٢)، ژمارە (٢).

٧- رمزي منير بعلبكي (١٩٩). معجم المصطلحات اللغوية، انكليزي – عربي، دار العلم الملائين، بيروت.

٨- رەحمان ئیسماعیل حەسەن (١٩٩٨). پەیوەندی فۆنیمە ناكەرتی یەكان لە كوردیدا، نامەی دكتۆرا، كولێجی پەروەردە – ئیبن رِوشد – زانكۆی بەغدا.

٩- زێرین خۆرشید سەلیم (٢٠٠٩). ئەلۆمۆرف د زمانێ كوردیدا، ناما ماستەرێ، كولیژا ئادابێ، زانكویا دهوكێ.

١٠- سەلام ناوخوش (٢٠٠٥). پوختەیەك دەربارەی زمانناسی – مێژوویی – بونیادگەری –چۆمسكی، چاپی یەكەم، چاپخانەی چوار چرا، هەولێر.

١١- سلێمان ئیسماعیل رِەجەب (٢٠٠٦). مۆرفیمێن رێزمانییێن كوردییا سەری (گوڤەرا بادینان)، نامەی ماستەر، كولیژی پەروەردە، زانكوی سەلاحەدین، هەولێر.

١٢- شێركو حەمە ئەمین قادر (٢٠٠٢). مۆرفیمە بەندە لێكسیكی و رێزمانییەكان و ئەركیان لە دیالێكتی گۆراندا، نامەی ماستەر، كۆلێژی زمان، زانكۆی سلێمانی.

١٣- صباح رشید قادر (٢٠٠٠). هاوبێژی و فرەواتایی لە (گیرەك)دا، نامەی ماستەر، كۆلێژی زمان، زانكۆی سلێمانی.

١٤- ------------ (٢٠٠٩). تیۆری مۆرفیم و هەندێ دیاردەی مۆرفۆلۆجیی كوردی، گ: زانكۆ، زانكۆی سەلاحەدین، هەولێر، ژ: (٤٢).

١٥- عەبدوڵڵا حوسێن رەسول (١٩٩٥). مۆرفیمە رێزمانییەكانی كار، نامەی دكتۆرا، كولیژی پەروەردە ، زانكۆی بەغدا.

١٦- ------------------- (٢٠٠٦). رێژەی بەكارهێنانی هەندێ فۆنیم لە نێوان كوردیی ناوەڕاست و

باكوردا، گۆڤاری زانكۆ- گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەكانی زانكۆی سەلاحەددین، پاشگوی ژمارە (٢٧).

١٧- عەبدولوەهاب خالد موسا (٢٠١٠). رەخساندنا رێڤیسا زمانێ كوردی ب تیپێن عەرەبی، گوڤارا زانكویا دهوك، پەربەندا (١٣)، ژمارە (٢).

١٨- ----------- و زێرین خۆرشید (٢٠١٠). ئەلۆمۆرف دزمانێ كوردیدا، گوڤارا زانكویا دهوك، پەربەندا (١٣)، ژمارە (٢).

١٩- غازی فاتح وەیسی (١٩٨٢). دەنگەكانی (ڵ)، (ل) وە (ڕ)، (ر) لەژێر تیشكی فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی دا، گوڤاری زانكۆ، بەرگی (٨)، ژمارە (٢).

٢٠- فاضل عمر (١٩٨٧). نیڤگر د زمانێ كوردی دا، گوڤارا رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٠٥).

٢١- فوزي حسن الشايب (١٩٩٩). محاضرات في اللسانيات، الطبعة الاولى، عمان.

٢٢- كمال بشر (٢٠٠٠). علم الاصوات، القاهرة.

٢٣- محمد علي الخولي (١٩٨٢). معجم علم اللغة النظري (انگلیزی - عربي) ، مكتبة لبنان.

٢٤- محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٠). لێكۆڵینەوە زمانەوانییەكان، كوكردنەوەی شێروان حسێن خۆشناو و شێرزاد میرزا قادر، چاپی یەكەم، چاپخانەی رۆژهەلات، هەولێر.

٢٥- ---------- و سەباح رەشید قادر (٢٠٠٦). چەند لایەنێكی مۆرفۆلۆجیی كوردی، سلێمانی.

٢٦- وریا عمر امین (١٩٨٩). ئەلەمۆرفی رێزمانی، گوڤاری روشنبیری نوێ، ژمارە (١٢٢).

٢٧- ------------- (١٩٩٤). فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی، گوڤاری كۆڕی زانیاری عێراق ((دەستەی كورد))، بەرگی بیستەم، چاپخانەی كۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا.

٢٨- ------------- (٢٠٠٢). لێكۆڵینەوەیەكی مۆرفۆفۆنیمی، گوڤارا كۆڕی زانیاری عێراق ((دەستەی كورد))، ژمارە (٢٩، ٣٠.

29- Bloomfield (1933). L. Language, Henry Holt, New York.

30- Crystal. D. (1997). A dictionary of Linguistics and phonetics. Kingdom.

31- David Abercrombie. (1967). Elements of Go vernal phonetics.

32- Stag berg. N.C (1981). An Introductory English Grammar, forthed, Holt Rinehart and ... .

33- Finch. G. (2000). Linguistic Terms And Concepts. Great Britain. Bristol.

34- Katamba. F. (1997). Morphology, Macmillan press. London.

35- McCarus. E.N. (1958). A Kurdish Grammar. New York.

36- Palmer. F.R. (1971). Grammar. Harmonds Worth. Penguin.

37- Trubetzkoy.N.S. (1969). Groundside der phonologic. English version.

ملخص البحث

يتناول هذا البحث[1] العلاقات المورفوفونولوجية في اللغة الكوردية بصورة عامة، حيث خصص لألقاء الضوء على بعض المفاهيم والوحدات اللغوية المشتركة استعمالا و لها دور فعال في المستوى اللغوي المورفولوجي و الفونولوجي.

يتكون هذا البحث من عدة محاور تناول الباحث فيها عن مستوى الفونولوجي و المورفولوجي و العلاقة اللغوية المشتركة بينهما و التي تتجسد في مفهوم المورفوفونيم. و من جانب اخر يصنف الباحث العلاقات المورفوفونيمية في اللغة الكوردية و يحللها كظواهر لغوية مهمة في اللغة المذكورة، و من اهم تلك العلاقات:

١- علاقة المورفوفونيم بالفونيم.

٢- علاقة المورفوفونيم بالمورفيم.

٣- علاقة المورفوفونيم بالألومورف.

٤- علاقة المورفوفونيم بالنبرة.

Abstract

The current study deals with the morphophoneme in the Kurdish language. It analyses the morphemes that have morphophoneme relation.

Accordingly the research.divided into two section . section one deals with phonological and morphological concepts and the total relationship between them . It also includes the concept of morphophoneme and the rules that are relevant to morphology .

Section tow is about the relationship of morpheme with some linguistic phenomena:these are

1- The relationship of Morphophoneme with the Phoneme.
2- The relationship of Morphophoneme with the Morpheme.
3- The relationship of Morphophoneme with the Allomorph.
4- The relationship of Morphophoneme with the Stress .